

M A T E R I A Ł Y

DO "SŁOWNIKA RODZAJÓW LITERACKICH"

Zestaw haseł w bieżącym zeszycie *Zagadnień* tworzą tylko *poemat prozą* i *proza biblijna*, ale w ciągu lektury czytelnik zauważy, iż hasła te wywołują niezwykle bogate echa gatunków na pograniczu prozy i mowy wiązanej. Odsyłacze do już drukowanych haseł będzie wiele, bo i do hebrajskiego psalmu (XXVII, z. 2/54), i do *sepher toledoth i dibre hajjamim* (XXXIII, z. 2/66); do *midraszu* (XXVII, z. 1/53) i *przypowieści* a także *apokalipsy* (XXVIII, z. 1/55), do arabskiej *makamy* (IX, z. 1/16) i francuskiej *chantefable* (IV, z. 1/6), do *kosmogonii* (XXIX, z. 2/58) i do *powieści poetyckiej* (VII, z. 1/12).

Granica między prozą i wierszem przesuwawała się w ciągu historii bardzo różnie, zależnie od kultury, języka i prozodii. Zawsze jednak nad tym pograniczem panowała poezja – twórcze używanie języka podniesione na możliwie wysoki poziom artystyczny.

Redakcja

POEMAT PROZĄ: (ang. *prose poem*, *poem in prose*, fr. *poème en prose*, niem. *Poem in Prosa*) – to gatunek liryczny, którego struktura może zawierać wszystkie cechy rodzajowe liryki z wyjątkiem łamania wersów (*poemat prozą* – "poemat bez wersów", Dubos). W warstwie brzmieniowej *poemat prozą* może zawierać uporządkowanie rytmiczne i ekspresywne; bywają wprowadzone do niego schematy metryczne lub ich fragmentaryczne ciągi; mogą się w nim pojawiać wewnętrzne rymy. Niekiedy *poemat prozą* przechodzi w części kompozycji w wiersz wolny lub rymowany. W jego warstwie syntaktycznej i stylistycznej obecne są: paralelizmy wzorców składniowych, powtórzenia, refreny, figury retoryczne, tropy poetyckie oraz stylizacje językowe.

W warstwie semantycznej pojawiają się znaczenia metaforyczne, symboliczne, alegoryczne, sugerowane. Dominuje styl obrazowy, niekiedy budowany techniką wolnych skojarzeń, marzenia sennego, strumienia świadomości, monologu wewnętrznego odwołującego się do podświadomości.

Całość kompozycyjna *poematu prozą* uzależniona jest funkcjonalnie od kreacji podmiotu mówiącego lub przyjętego tematu. Podmiot mówiący charakteryzuje się subiektywizacją i może być efektem autorskiej kreacji.

W zakresie tematów – *poemat prozą* odwołuje się do tzw. "wielkich tematów lirycznych" lub epickich, o ile za przedmiot przedstawienia mają one idee, utopie, kreacje bohaterów będących bogami lub herosami. Do tematów wprowadzane są elementy nadrealne, symboliczne oraz właściwe dla przestrzeni wewnętrznej mówiącego – składniki marzeń, snów i wizji.

W historycznym rozwoju gatunku, *poemat prozą* zawdzięcza niektóre elementy strukturalne *powieści poetyckiej* (zob.), z której czerpał wzory, i która pośrednio, właśnie przez mediację *poematu prozą*, doprowadziła do rozkwitu *prozy poetyckiej*. *Poemat prozą* różni się od *powieści poetyckiej* i *prozy poetyckiej* wyższym stopniem nacechowania brzmieniowego, stylistycznego i obrazowego, wyższym stopniem uporządkowania syntaktycznego oraz

kompozycyjną zwartością i skrótością. W relacji podobieństwa - *poemat prozą* łączy się ze strukturą rodzajową epiki nie tylko przez formę linearnej (graficznej i intonacyjnej) ciągłości, ale także przez wprowadzenie elementów opisu, prezentacji scenicznej, obserwacji, anegdot; przez wykorzystanie izolowanych motywów epickich oraz stylizację wypowiedzi, niekiedy odwołującą się do mowy potocznej lub świadomie naruszającą jej normy.

Za twórcę *poematu prozą* uważa się we Francji Aloysiusa Bertranda (1807-1841), autora *Gaspard de la nuit* (1842). Jego prekursorem był Francois Fenelon (1651-1715), twórca powieści poetyckiej *Télémaque* (1689). Dla rozwoju *poematu prozą* w literaturze francuskiej istotne znaczenie miał przyjęty model tłumaczenia na język francuski prozą literatury antycznej (*Psalmy*, liryka grecka i rzymska), orientalnej, stylizowanej na orientalną (E. Parny, *Chansons modecasses* 1787), a także angielskiej poezji przedromantycznej. Romantyzm francuski przyniósł rozkwit kompozycji *poematów prozą* (Rabbe, Bertrand, de Guérin, Chateaubriand), których forma odpowiadała ówczesnym postawom twórczym - poszukiwania harmonii, wolności, niezwykłości i idealizacji. Najistotniejszą rolę dla świadomego posługiwania się omawianym gatunkiem odegrał jednak dopiero Baudelaire. On też oficjalnie wprowadzić nazwę gatunkową *poemat prozą*, pisząc *Petits Poèmes en prose* i *Le Spleen de Paris* (1855-1869). Następnie Arthur Rimbaud napisał swe największe dzieła - *Les Illuminations* (1886) i *Une Saison en enfer* (1873) właśnie jako *poematy prozą*. Rimbaud tworzy najpełniejszą, z zakładanych teoretycznie, wypowiedź w ramach przyjętego gatunku. Łączy w kompozycjach elementy rzeczywistości empirycznej i wyobraźniowej, posługuje się obrazem poetycki, techniką asocjacji i syntezą; wprowadza subiektywny punkt widzenia podmiotu mówiącego wykreowanego na użytek przedstawianej rzeczywistości; w metryce stosuje rytmizację prozy przechodzącą

cej czasami w wiersz wolny lub rymowany.

Dalszy ciąg rozwoju *poematu prozą* zawdzięczamy Stephaneowi Mallarmé (1842-1898), autorowi *Divagations* (1897). Mallarmé zajął się przede wszystkim możliwościami wyrażania tematu przez zmianę składni wyrażen. Dzięki temu ukazał nowe związki między przedmiotami, sugerując nowy obraz świata, odmienny od postrzeganego zmysłowo.

W kręgu literatury niemieckiej, angielskiej, hiszpańskiej, duńskiej i rosyjskiej wymienia się następujących autorów posługujących się *poematem prozą*: Salomona Gessnera (1730-1788), Novalisa (1772-1801), Johanna Holderlina (1770-1843), Stefana George (1868-1933), Rainera M. Rilkego (1875-1920), Thomasa De Quincey (1785-1859), Thomasa Beddoes (1803-1849), Gustavo Becquera (1836-1870), J. P. Jacobsona (1847-1885), Iwana Turgieniewa (1818-1883). W literaturze polskiej prekursorem *poematu prozą* jest Jan Kasprówicz (*O bohaterskim koniu i walącym się domu*, 1906). Współcześnie gatunkiem tym posłużyli się J. Przyboś, T. Różewicz, Z. Bieńkowski, Z. Herbert i U. Koziół.

Bibliografia: S. Bernard, *Le poème en prose de Baudelaire jusqu'à nos jours*, 1959; U. Fülleborn, *Deutsche Prosagedicht*, 1970; A. Preminger (red.), *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, 1974; W. Füger, *Das englische Prosagedicht*, 1973; H. Morier (red.) *Dictionnaire de Poétique et de Rhétorique*, 1961; J. Demongin (red.) *Dictionnaire historique, thématique et technique des littératures*, 1986, t. II; C. Träger, *Wörterbuch der Literaturwissenschaft*, 1986; M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, 1989.

Joanna Ślósarska Łódź

PROZA BIBLIJNA : ang. *Biblical prose* albo *the prose of the Bible*. Słownik termi-

nów literackich S. Sierotwińskiego określa *prozę biblijną* w ten sposób: "Szczególny rodzaj prozy wzorowany na Biblii, odznaczający się uroczystą powagą, rytmiczną i szeregiem typowych środków stylistycznych". Ta krótka definicja odnosi się raczej do zjawiska stylistycznego, nie omawia jednak całych, nieraz bardzo zróżnicowanych treściowo i gatunkowo utworów, które zostały napisane prozą biblijną. Należy dlatego omówić dwa znaczenia *prozy biblijnej*: I. jako prozy wzorowanej na języku i stylu Biblii; II. jako rodzaju literackiego występującego w literaturach europejskich i obejmującego rozmaite gatunki nieraz w jednym utworze.

I. Proza wzorowana na języku i stylu Biblii. Według T. Braterskiego proza tego rodzaju powstaje przez zapożyczenie a) stylizacji biblijnej sfery koncepcyjno-ideowej tj. koncepcji takich jak mesjanizm, stworzenie świata, męka Pańska, eschatologia i teologia biblijna wraz z postaciami wzorowanymi na historii biblijnej z charakterystycznymi dla niej obrazami, zwrotami (drzewo wiadomości dobrego i złego, krzak gorejący, syn marnotrawny, dobry pasterz, faryzeusz itp.). Drugim sposobem jest b) stylizacja biblijna formy językowej polegająca na wprowadzeniu do tworzonego tekstu fraz biblijnych, do zwrotów co całych zdań ("Jeruzalem, Jeruzalem, Ty zabijasz proroków", "...Zaprawdę powiadam wam..."), zwrotów typowo biblijnych ("nie wiedzieć dnia ani godziny...", "rzec w sercu swoim ..."); wyrażen takich jak "onego czasu", "kamień na kamieniu"; naśladowaniu składni biblijnej tj. przewagi zdań współrzędnych nad złożonymi, rozpoczynanie zdań spójnikami (i, a, albowiem) lub zaimkami względny (który); wprowadzanie wypowiedzi dwoma czasownikami ("I prosił go wielce, mówiąc"); używanie przestawnego szyku wyrazów na wzór określa: "krzak gorejący", "Pan Mój i Bóg Mój" i nadużywanie zaimka dzierżawczego ("zuj buty twe z nóg twoich"). Również wprowadzanie archaizmów językowych z XVI w. dlatego, że były one charakterystyczne dla klasycznych przekła-

dów Biblii używanych w kościołach do połowy XX w., takich jak *Biblia ks. Jakuba Wujka* w Polsce lub *Biblia króla Jakuba* w Anglii. Mówiąc o *prozie biblijnej*, należy rozumieć to pojęcie szeroko, włączając w nie wolny wiersz biblijny, oparty na trójczołnowej myśli:

A ty Najwyższy na wieki Panie.
Albowiem oto nieprzyjaciele twoi Panie,
bo oto nieprzyjaciele twoi zginą;
y będą rozproszeni wszyscy, którzy
czynią nieprawość.
(Ps. 92 przekład Wujka)

Dla większości czytelników *Biblii* wiersz tego rodzaju różni się od prozy tylko podziałem na linie, a i w języku hebrajskim nie wyróżnia się od niej układem metrycznym.

Ze względu na cel naśladowania *prozy biblijnej* T. Bajerski wyróżnia trzy stylizacje biblijne: "1. poważną, gdy chodzi o nadanie stylizowanemu tekstowi powagi, dostojeństwa i namaszczenia; 2. parodystyczno-satyryczną, gdy jej celem jest wyśmianie i potępienie czyichś poglądów politycznych i społecznych, rzadziej religijnych; oraz 3. parodystyczno-humorystyczną, gdy autorowi chodzi tylko o efekty komiczne, które uzyskuje dzięki kontrastowi między powagą i dostojeństwem stylu biblijnego, a niereligijną, często niepoważną treścią".

Gdy mówimy o poważnej stylizacji biblijnej, należy dodać, że jako zabieg ideowo-artystyczny występuje ona pod koniec XVIII i w XIX wieku, kiedy język literacki znacznie odszedł od języka *Biblii* XVI lub początków XVII wieku. Jeżeli jako przykłady poważnej stylizacji biblijnej w Polsce przytacza się *Kazania gnieźnieńskie* (XIV w.) i *Kazania świętokrzyskie* (XIV w.), *Kazania sejmowe* (1597) ks. Piotra Skargi i ks. Fabiana Birkowskiego z XVII w., to raczej dlatego, że treść ich nawiązywała do *Biblii*. Język ich z natury był językiem o wielu cechach języka biblijnego.

Obfita satyryczna literatura polityczna

XVII i XVIII w. w Polsce obejmuje przede wszystkim naśladowanie charakterystycznych gatunków biblijnych. Znajdują się wśród nich siedemnastowieczne parodie *psalmów*, *Lamentacji* przypisywanych Jeremiaszowi i *Modlitwy Pańskiej*. Tytuły utworów sygnalizują ich treść: *Hetman na krzyżu między Sapiehą i Suchodolskim*, *Ewangelia i Branickim*, *Pacierz targowicki*, *Fragment Biblii Targowickiej*, *Księgi Szczęsnego* (J. U. Niemcewicz).

W Szkocji w październiku 1817 r. uznane czasopismo krytyczno-literackie *Blackwood's Magazine* zaczęło drukować złośliwą satyrę na znakomitości Edynburga pt. *Translation from an Ancient Chaldean Manuscript* (*Przekład ze starożytnego rękopisu chaldejskiego*), napisaną w języku biblijnym. Anonimowymi autorami *Rękopisu chaldejskiego* byli wybitni intelektualiści należący do redakcji: John Wilson, profesor Filozofii Moralnej, John Gibson Lockhart, utalentowany biograf i zięć Waltera Scotta zwany Skorpionem i James Hogg, chłopski poeta zwany Pasterzem z Ettrick, z którego inicjatywy satyra podobno powstała. Redakcja *Blackwood's Magazine*, złożona z konserwatystów, zwalczała młodych romantyków. *Rękopis chaldejski* był więc w pewnej mierze satyrą polityczną.

Do najwcześniejszych europejskich przykładów parodystyczno-humorystycznej stylizacji biblijnych form gatunkowych należą utwory wędrownych goliardów: *Apocalypsis Goliae episcopi* (*Apokalipsa biskupa Goliasa*) przypisywana Walterowi Map (XII w.) i *Evangelium secundum marcam argenti* (*Ewangelia według marek w srebrze*, 1225), znajdująca się w tekstach *Carmina Burana*.

Należy jednak zaznaczyć, że oprócz stylizacji celowej, istnieje, zwłaszcza w W. Brytanii, bardzo wiele przykładów *prozy biblijnej* w dziełach autorów piszących tym stylem bez żadnych określonych celów, po prostu dlatego, że ich proza została ukształtowana przez niemal codzienne obcowanie z tekstem *Biblii* lub z autorami takimi jak Thomas Malory, twórca ogromnego romansu *Le Morte d'Arthur*

(druk 1485). Język jego ma pewne cechy wspólne z językiem *Biblii króla Jakuba* z 1611 r. Maloryego odkryto na nowo w połowie XIX w. i stał się on natchnieniem wielu pisarzy aż do bieżącego stulecia.

Do najczęściej przytaczanych autorów, których styl uległ silnemu wpływowi *Biblii*, należy John Bunyan, autor *The Pilgrim's Progress* (*Wędrowka pielgrzyma*, 1678). Ale ten alegoryczny romans o wędrowce chrześcijanina z Miasta Zniszczenia do Miasta Niebiańskiego bierze z *Biblii* sferę koncepcyjno-ideową, metaforykę i liczne cytaty. Natomiast jego skądinąd wywodzi się z ówczesnego języka mówionego.

Mało się natomiast mówi o tym, że sławne poematy Osjana, rzekomo tłumaczone z rękopisów i ustnych przekazów w języku gaelickim na angielski przez Jamesa Macphersona i wydane w 1760 r. jako *Fragments of Ancient Poetry Collected in the Highlands of Scotland* (*Fragmenty starodawnej poezji zebrane na Wyżynach Szkocji*) są retoryczną prozą poetycką pochodzenia biblijnego z wpływami Homera i Miltona. Wraz z *Biblią* stały się one wzorem stylistycznym dla *Ksiąg proroczych* Williama Blake'a i, być może, znowu wraz z *Biblią*, wzorem wiersza prozą amerykańskiego poety Walta Whitmana.

Wśród dziewiętnastowiecznych pisarzy angielskich piszących *prozą biblijną* wymieniamy się Carlyle'a, Ruskina i Morrisa. Z tych Thomas Carlyle, urodzony na wsi szkockiej przepojonej tradycjami purytańskiego kalwinizmu, używał gramatyki biblijnej XVII w. i łączył religijny ton z polityką. Dawało to, np. w powieści-eseju autobiograficznym *Sartor Resartus* (1833) efekt zbliżony do *prozy biblijnej*.

U Johna Ruskina poważny poetycki ton jego pism estetycznych, biblijny rytm i dobór orientalnych tytułów takich, jak *The Seven Lamps of Architecture* (*Siedem lamp architektury*, 1843), *The Stones of Venice* (*Kamienie Wenecji*, 1851-52), *Sesame and Lilies* (*Sesam i lilie*, 1865), *The Crown of Wild Olive* (*Korona z dzikiej oliwki*, 1866) składają się na wrażenie bliskości jego stylu.

William Morris od dzieciństwa pozostawał pod urokiem romansów artu-

rowskich Thomasa Maloryego, którego gramatyka i składnia pokrywały się w dużej mierze z gramatyką i składnią Biblii angielskiej. Dlatego jego młodociane romanse średniowieczne, jak *The Story of the Unknown Church* (*Historia o nieznanym kościele*, 1856), *Frank's Sealed Letter* (*Zapieczętowany list Franka*, 1856) i mowy czternastowiecznego księdza-komunisty Iohna Balla w *A Dream of John Ball* (*Sen o Johnie Ball*, 1888) wywołują wrażenie biblijnej prozy.

Sytuacja komplikuje się, gdy np. proza naśladowana z Biblii przez Macphersona, staje się, kolei, wzorem dla utworów o charakterze biblijnym, jak *Prophetic Books* W. Blake'a. W *Preludium do Ameryki* pod mitologiczną i alegoryczną warstwą wyczuwa się, jako wzór nie tyle Biblię, ile prozę poetycką Macphersona.

II. Proza biblijna jako rodzaj literacki. Historia prozy biblijnej działa się od naśladowania pewnych gatunków biblijnych przez autorów, którzy z natury rzeczy pisali tym samym językiem, którym przełożono Biblię. W Polsce Erazm Otwinowski, kalwin a później arianin, pisze *Przypowieści Naszego Jezusa Chrystusa* w 1599 r. – roku wdania Biblii ks. J. Wujka.

Psalmy prozą naśladuje Wespazjan Kochowski (1633–1700), lego *Trybun należity wdzięczności Wszystkiego Dobrego Dawcy Panu Boga albo Psalmodia Polska za dobrodziejstwa Boskie dziękująca* (1695) zawiera 39 psalmów, których źródłem była wdzięczność za zwycięstwo króla Jana III pod Wiedniem. W *Psalmidii Polskiej* widać zaczątki polskiego mesjanizmu.

Psalmy naśladują: W. S. Chrościński w *Pięciu psalmach na imię Jezus* (1710) i Wacław Rzewuski, piszący na zesłaniu w Kałudze po 1767 r. *Psalmy pokutne*. Z tej tradycji wywodzą się pisane później wierszem *Trzy psalmy* Z. Krasińskiego i *Psalmy Matki naszej A. Fredry* napisane przed 1858 r.

Pod koniec XVIII i na początku XIX w. różnica między językami używanymi w komunikacji społecznej w Europie i językiem klasycznych przekładów Biblii jest

już jednak tak znaczna, że pojawia się nowa motywacja w naśladowaniu prozy biblijnej. Polega ona na zainteresowaniu estetycznym dawnością, wzniosłością i namaszczeniem stylu biblijnego i na chęci podobnej do wagi Biblii. Za tą chęcią kryją się często cele polityczne.

Nie jest przypadkiem, że wielkie deklaracje końca XVIII w. mają uroczysty ton retoryczny i zaczynają się od podania pewnych prawd ogólnych, jakby religijnych. Np. amerykańska *Deklaracja Niepodległości* z 1776 r. za którą poszła francuska *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela* z 1789 r., mówi:

"Uważamy następujące prawdy za oczywiste: że wszyscy ludzie stworzeni są jako równi; że są wyposażeni przez Stwórcę w pewne niezbywalne prawa; że wśród tych praw są: Życie, Wolność i poszukiwanie Szczęścia".

Pierwsze zdania Mickiewiczowskich *Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego* mają podobny ton:

"Na początku była wiara w jednego BOGA, i była wolność na świecie. I nie było praw, tylko wola Boga, i nie było panów i niewolników".

Rozkwit prozy biblijnej jako rodzaju literackiego w krajach europejskich ma swoje źródło w dążeniach rewolucyjnych i nordowo-wyzwoleńczych w Ameryce i Europie pod koniec XVIII i na początku XIX w.; w pojmowaniu historii jako dziejów narodowych, które powinny prowadzić do wolności szczęścia człowieka, oraz w duchowości i mityce romantycznej.

Charakterystyczne dla prozy biblijnej Anglii, Polski, Francji Ukrainy jest połączenie rewolucyjnych dążeń politycznych i społecznych z romantyczną religijnością, nieraz odbiegającą od prawowierności chrześcijańskiej. Z tego połączenia powstał, zwłaszcza u narodów pozbawionych własnej państwowości, jak u Polaków i Ukraińców, silny nurt mesjanizmu narodowego.

W tym okresie zasięg naśladowania gatunków biblijnych znacznie rozszerza się. Obok psalmów mamy hymn, modlit-

wę biblijną, genezis (zob.) kronikę o charakterze teologiczno-historiozoficznym, księgi prorocze, apokalipsę, ewangelię, przypowieść i przysłówia – niekiedy przemieszane w obrębie jednego utworu literackiego, tak jak to bywa w *Biblii*.

Najtrudniejsze do zrozumienia, najbardziej zróżnicowane pod względem prozodii i najbardziej odbiegające od angielskiego i nie tylko angielskiego chrześcijaństwa były *Prophetic Books* (Księgi prorocze) Williama Blake'a (1757-1827), wielkiego pioniera romantyzmu, przyjaciela międzynarodowego działacza rewolucyjnego Toma Paine'a.

Blake był rewolucjonistą zwalczającym tyranie państwa i państwowego Kościoła, panujący racjonalizm i tworzący się kapitalizm przemysłowy. Mistyk, od dzieciństwa mający wizje, głęboko religijny i czytany w *Biblii*, artysta wielbiący nieskrępowaną energię wyobraźni, stworzył własną religię i mitologię, łącząc je z przewartościowanymi pojęciami biblijno-chrześcijańskimi.

Po manichejsku Blake odrzucał lahe, "Starowiecznego", którego czasem nazywał Urizen, jako stwórcę i prawodawcę, a więc tyrana. Istotę chrześcijaństwa widział w miłosierdziu Chrystusa, który czasem występuje u niego jako Orc, a czasem jako Los i niesie absolutną wolność przez zniesienie praw, kar i przemocy. Bóg według Blakea objawia się tylko przez człowieczeństwo i w człowieczeństwie. Diabeł jako buntownik przeciw tyrańskiej władzy, znajduje się po stronie wolności i twórczej energii.

W systemie i wizjach Blake'a występują różne postacie symboliczne i alegoryczne, które zmieniają znaczenie; można także spotkać w nim swoiście rozumiany upadek Człowieka, Zbawienie, apokaliptyczne zniszczenie świata i odbudowanie Nowego Jeruzalem. Jego hymn zwany *Jerusalem* stał się hymnem Labour Party.

Idee swoje wyraził w *Prophetic Books* stanowiących odrębny dział jego wspólniejszej twórczości poetyckiej. Należą do nich: *The Marriage of Heaven and Hell* (*Małżeństwo Nieba i Piekła*, 1793), *America*,

A Prophecy (*Proroctwo o Ameryce*, 1793), *The Book of Urizen* (*Księga Urizena*, 1794), *The Book of Los* (*Księga Losa*, 1795), *Vala, or Four Zoas* (*Vala czyli Cztery Zoa*, 1797-1804), *Milton* (1804-1808) i *Jerusalem, the Emanation of Giant Albion* (*Jeruzalem, emanacja Olbrzyma Albiona*, 1804-1820).

Nie wszystkie z tych utworów można zaliczyć do *prozy biblijnej*, mimo, że wszystkie mają cechy apokaliptycznych wizji prorockich, choć nie zawsze proroczych. To, co u Williama Blake'a stanowi odpowiednik *prozy biblijnej* jest prozodycznie równie zróżnicowane jak tekst samej *Biblii*. Spotykamy u niego wiersz wolny o niedługich wersach, prozę i bardzo rzadki w poezji angielskiej retoryczny wiersz biały o niezwyklej długości (o siedmiu akcentach) oparty raczej na równej liczbie akcentów, a nie na równej liczbie sylab, choć tradycyjnie zwany *fourteener* – czternastozgłoskowcem. Wiersz ten u Blakea niemal nie różni się od rytmu prozy, gdyż proza angielska (co łatwo dostrzec u Szekspira) pod wpływem emocjonalnego uniesienia przechodzi w tok jambiczny.

Wymienione układy rytmiczne występują nieraz w jednym utworze. Przykładem może służyć jedna z najwcześniejszych Ksiąg proroczych – *The Marriage of Heaven and Hell* (*Małżeństwo Nieba i Piekła*, 1793).

Księga ta zaczyna się bliskim biblijnemu wierszem wolnym:

Rintrah ryczy i wstrząsa swe ognie w
obciążonym powietrzu;
Głodne obłoki chwieją się na głębi.
Niegdyś pokorny i na niebezpiecznej
ścieżce
Sprawiedliwy szedł swoim torem
Po padole śmierci.
Róże sadzone są tam, gdzie ciernie
rosną,
A na jałowym wrzosowisku
Śpiewają miodne pszczoły ...

Po poetyckim wstępie następuje proza:

Jako, że zaczęły się nowe niebiosy i upłynęło teraz lat trzydzieści trzy od ich adwentu, Wiekuiste Piekło odradza się.

A oto Swedenborg jest Aniołem siedzącym przy grobie; pisma jego to płótna poskładane. Teraz jest panowanie Edomu i powrót Adama do Raju. Zobacz Izajasza rozdz. XXIV i XXV.

Bez Przeciwnieństw nie ma postępu. Przyciąganie i Odpychanie, Rozum i Energia, Miłość i Nienawiść są konieczne dla ludzkiego istnienia.

Z tych przeciwnieństw powstaje to, co ludzie religijni nazywają Dobrem i Złem. Dobre jest to, co biernie słucha Rozumu. Złe jest to, co czynnie wykłwita z Energii.

Dobro to Niebo. Zło to Piekło.

albo:

Starożytne podanie, że świat zostanie strawiony w ogniu przy końcu sześciu tysięcy lat jest prawdziwe, jak usłyszałem z Piekła.

Albowiem cherub z płonącym mieczem otrzymał oto rozkaz, aby opuścić straż u drzewa życia; a gdy to uczyni, całe stworzenie zostanie strawione i pojawi się nieskończone i święte, podczas gdy teraz ukazuje się jako kończone i zepsute.

Stanie się to przez ulepszenie rozkoszy zmysłowej.

Ale pierwiej pojęcie, iż człowiek ma ciało odrębne od duszy jego, musi być wymazane ...

W dalszym ciągu utworu spotykamy *Przysłówia piekielne*, analogiczne do *Przysłów biblijnych*:

W czasie siewu ucz się, w żniwa nauczaj, w zimie ciesz się.

Jeżdż wozem swoim i pługiem po kościołach umarłych.

Droga ekscesu prowadzi do pałacu mądrości.

Roztropność jest bogatą, brzydką starą panną, o którą stara się Niemoc.

Ten kto pożąda, lecz nie działa, rodzi zarazę.

Rozcięty robak przebacza pługowi.

Zanurz w rzece tego, kto kocha wodę.

Głupiec nie widzi tego samego drzewa, które widzi mędrzec.

Ten, którego oblicze nie daje światła, nigdy nie stanie się gwiazdą ...

Księgi prorocze Blake'a zawierają pra-

wie ćwierć miliona słów. Były pisane pod wpływem natchnienia lub wizji, tak jak przychodziły, zmiany więc rytmów i przejścia z prozy w wiersz biały lub wolny były spontaniczne i nie podlegały już poprawkom. Obok *Matżeństwa Nieba i Piekła*, *Ameryka*, *Milton*, *Vala* i *Jeruzalem* najbliższe są prozodii *prozy biblijnej*.

Znacznie bliżej głównego nurtu chrześcijaństwa w warstwie idei znajdują się i bogatsze pod względem różnorodności gatunkowej są *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego* (1832) Adama Mickiewicza.

Składają się z *Ksiąg narodu polskiego od początku świata, aż do umęczenia narodu polskiego*, które odpowiadają *Księdze Rodzaju* i *Księdze Kronik* i *Królów w Starym Testamencie* i z podzielonych na 24 rozdziały *Ksiąg pielgrzymstwa polskiego*, w których przeważa ukazanie wzorów życia duchowego i społecznego, jak w *Ewangeliach*. W tej części utworu widać takie gatunki biblijne, jak pouczenie moralne, przypowieść (zob.) i prorocтво. Całość kończy *Modlitwa pielgrzyma* i *Litanja pielgrzyma*.

Całość, napisana piękną *prozą biblijną*, jest wytworem europejskiej myśli narodowo-wyzwoleńczej stopionej z duchowością chrześcijańską (choć w *Litanii* pojawia się bluźniercze dziś wezwanie: "O wojnę powszechną za wolność ludów! Prosimy Cię, Panie!") i z mesjanizmem narodowym, który na miejsce żydowskiego narodu wybranego stawia naród polski i utożsamia go z Chrystusem. Mesjanizm ten głosi wymieniony wyżej pełen tytuł *Ksiąg narodu*. Umieszczenie "umęczenia narodu polskiego" na jednym poziomie z "początkiem świata" wynosi jeden z młodszych narodów chrześcijańskich do specjalnej godności w dziejach stworzenia i ludzkości. Jednocześnie, czyniąc utratę jego niepodległości datą analogiczną do daty narodzin Chrystusa, przyjął ją za epokę, do której i od której liczy się dzieje świata, stawia niejako znak równości między narodem polskim i Chrystusem. Tak Mickiewiczowski mesjanizm polityczny manifestuje się już w

pierwszych słowach *Ksiąg*.

Pod wpływem ideologii politycznej Mickiewicza chrześcijańska treść jego ewangelii uległa subteltnemu przesunięciu akcentów z treści na treść społeczną:

W on czas przyszedł na ziemię syn Boży, JEZUS CHRYSZTUS, nauczając ludzi, iż wszyscy są bracią rodzoną, dziećmi jednego BOGA.

I kto poświęca siebie dla drugich, znajdzie mądrość i bogactwo i koronę na ziemi, w niebie i na każdym miejscu.

W *Księgach pielgrzymstwa polskiego* przypowieści i pouczania moralne pełne są nieraz ducha etyki ewangelicznej, ale do pouczeń Chrystusa wkrada się wątek polityczny. I tak rozdz. XXII zaczyna się trawestacją rozesłania Apostołów (Mt 10,11):

Gdy w pielgrzymstwie Waszem przyjdziecie do miasta jakiego, błogosławcie mu, mówiąc: Wolność nasza niech będzie z Wami. Jeśli Was przyjmą, i usłuchają, tedy wolni będą, a jeśli Wami wzgardzą, i nie usłuchają Was, i wypędzą, tedy błogosławieństwo Wasze do Was powróci.

Dalej w tekście zamiast Chrystusa na sądzie ostatecznym zasiada Wolność (Mt 25,31-46):

Albowiem gdy Wolność zasiędzie na stolicy świata; będzie sędzić narody. I rzeknie do jednego narodu: oto byłam napastowana od zbójców i wołałam na ciebie narodzie o kawał żelaza do obrony i o garść prochu; a tyś mi dał artykuły gazety. A naród ów powie: Pani moja, kiedyż wołałaś mnie?

...

Księgi narodu i pielgrzymstwa wywołały wiele odpowiedzi, przeważnie potępiających, ale poprzez przekład francuski wpłynęły na kształt prozy biblijnej *Les paroles d'un croyant* (Słowa wiersze, 1834) ks. F. Lamennais. Na Ukrainie pod ich wpływem, lecz także w opozycji do nich powstały pisane prozą biblijną *Knyhy bylja ukrajinsskoho narodu* (Księgi bytu narodu

ukraińskiego) Mykoły Kostomarowa jednego z czołowych przedstawicieli mesjanizmu ukraińskiego. Księgi te krążyły w rękopisach, w rękopisie zostały potępione przez cara Mikołaja I w 1847 r. a doczekały się pierwszego druku w Lwowie i Kijowie dopiero w 1921 r.

Mają one formę analogiczną do *Ksiąg narodu*, zaczynają się od stworzenia świata, przedstawiają religijną historiozofię ludzkości, włączają w nią dzieje narodu ukraińskiego i kończą się proroczą zapowiedzią: I Ukraina stanie się niepodległą republiką w federacji słowiańskiej.

Ciekawym akcentem *Knyh bylja* są słowa odnoszące się do Polski:

"Nie usłuchała ona Ukrainy i zgubiła swoją siostrę. Ale Polska nie upadnie, gdyż zbudzi ją Ukraina, która nie pamięta zła i kocha swoją siostrę, jakby między nimi nic nie było".

Do polskiej prozy biblijnej należy także *Anelli* (1837) Juliusza Słowackiego, choć trudno dopatrzeć się w nim wyraźnych cech gatunkowych zaczerpniętych z *Biblii*. Jest to jakby księga przedstawiająca naród na wygnaniu, analogiczna do fragmentów *Ksiąg Ezechiela* i *Daniela*, posiadająca jednak pewne rysy przypowieści ewangelicznych. W Szamanie widziano cień Mojżesza, w Anellim - Chrystusowej ofiary, w Ellenai - Magdaleny, w Elloe - Anioła. Elementy religijny, narodowy i osobisty łączą się w tym poemacie prozą. Myślą przewodnią wydaje się potrzeba ofiary z własnego cierpienia, aby w przyszłości nastąpiło zmartwychwstanie narodów przez lud, symbolizowane w ostatnim rozdziale przez rycerza wzywającego do walki. W poemacie motywy dantejskie splatają się z apokaliptycznymi.

Prozą poetycką zbliżoną do biblijnej Słowacki napisał również *Genesis z Du cha* (1843), modlitwę-hymn-poemat religijny - traktat naukowy o ewolucji gatunków, gatunkowo należący do *Genesis* (zob.).

Na początku XX w. w Polsce Jerzy Żuławski pod koniec powieści *Zwyczajca* (1911) stanowiącej drugą część filozo-

ficznej trylogii fantastyczno - naukowej umieścić, jako ilustrację trzech różnych interpretacji roli tytułowego Zwycięzcy, rozdziały 57-60 *Posłania do braci ... z wieścią o Zwycięzcy, który żył między nami* - napisane świetną prozą biblijną i stanowiące jakby analogię do ewangelicznych opisów Pasji Chrystusowej.

Jako zjawisko literackie rodzaj *prozy biblijnej* jest dość rzadki, ale należy pamiętać, że jest on tylko szczególnym przypadkiem niezmiernie bogatej literatury o tematyce biblijnej - poematów, sztuk i powieści, których dialogi są nadsładowane lub wprost przeniesione z Biblii. Dopiero wraz z tą literaturą *proza biblijna* tworzy pełny obraz kulturowego oddziaływania *Pisma Świętego*.

pherson, *The Poems of Ossian*, Leipsic, Printed for Ernst Fleischer, 1834; W. Blake, *A Selection of Poems and Letters* ed. with an Introduction by J. Bronowski, Penguin Books 1958; J. O. Neill (red.) *Critics on Blake*, Allen and Unwin, London 1970; A. Mickiewicz, *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*, opr. St. Pigoń, Biblioteka Narodowa, Kraków 1924; St. Kozak, *Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści. Bractwo Cyryla i Metodego*, Pax, Warszawa b.r.; J. Słowacki, *Anhellu*, opr. A. Boleski, Biblioteka Polska, Warszawa b.r.; J. Słowacki, *Dzieła wszystkie*, t. 14, Wrocław 1954; J. Kleiner, *Słowacki*, Ossolineum, Wrocław 1972.

Witold Ostrowski Łódź

Bibliografia:

Biblia łacińsko-polska czyli Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Podług textu łacińskiego Wulgaty i przekładu polskiego X. Jakóba Wujka Tj. Wydanie X. S. Kozłowskiego biskupa Łucko-Żytomierskiego we czterech tomach in 8-vo maj., Warszawa, Gebethner i Wolff 1885; *The Holy Bible containing the Old and New Testaments. Translated out of original tongues and with the former translations diligently compared and revised. Set forth in 1611 and commonly known as the King James Version.* American Bible Society, New York 1980; St. Sirotwiński, *Słownik terminów literackich*, Ossolineum, Warszawa 1966; T. Brąjerski, *Biblia w literaturze*, B. Stylizacja biblijna [w:] *Encyklopedia Katolicka* t. 2, Lublin 1976; I. A. Gordon, *The movement of English Prose*, Longmans, London 1966; M. Schlauch, *The English Language in Modern Times*, PIW, Warszawa 1959; A. C. Baugh, *A Literary History of England*, t. I-IV, Routledge and Kegan Paul, London, 1967; P. Harvey, *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford 1958; S. K. Bailey, H. D. Samuel, S. Baldwin, *Government in America*, New York, Holt and Co. 1957 (zawiera tekst Deklaracji Niepodległości z 1776 r.); J. Krzyżanowski, *Historia literatury polskiej*, Warszawa PIW, 1953; J. Mac-